

УДК 340.132.1

Єрмоленко Д. О., проректор Класичного
приватного університету, д.ю.н., доцент

Мезорівневі зовнішні фактори впливу на формування правосвідомості молоді

У статті досліджуються мезорівневі зовнішні фактори, що впливають на формування правової свідомості молоді. Проаналізовані особливості впливу на правосвідомість молоді окремих інституціональних та стихійних зовнішніх факторів. Робиться висновок, що основними факторами формування правосвідомості молоді на мезорівні є: освітні заклади та соціальна група, до якої належить молода особа.

Ключові слова: правова свідомість, молодь, мезорівневі зовнішні фактори впливу на правосвідомість молоді, освітні заклади, соціальна група.

В статье исследуются мезоуровневые внешние факторы, влияющие на формирование правового сознания молодежи. Проанализированы особенности влияния на правосознание молодежи отдельных институциональных и стихийных внешних факторов. Сделан вывод, что основными факторами формирования правосознания молодежи на мезоуровне являются: образовательные учреждения и социальная группа, к которой относится молодой человек.

Ключевые слова: правовое сознание, молодежь, мезоуровневые внешние факторы влияния на правосознание молодежи, образовательные учреждения, социальная группа.

The article investigates the meso tiered external factors influencing the formation of legal consciousness of youth. The peculiarities of the legal impact on the minds of young people of certain institutional and natural external factors. It is concluded that the main factors of formation of legal consciousness of youth at the meso level are: educational institutions and the social group to which the young man.

Keywords: legal consciousness, young people, meso tiered external factors impact on the legal consciousness of youth, educational institutions, social groups.

Актуальність. Правосвідомість людини не виникає з моменту народження, вона формується поступово та тривало по мірі дорослішання протягом всього життя людини. Тривалість у часі процесу формування правосвідомості практично співпадає з набуттям індивідом дієздатності, що знайшло своє відображення у нормах цивільного, кримінального та адміністративного права, які містять положення про вік, при настанні якого суб'єкт може бути притягнутий до відповідальності. Такий підхід заснований на презумпціях досягнення чи не досягнення індивідом визначеного законодавцем середнього рівня правосвідомості, який визначає вікові рамки, що закладені в низці галузевих правових інститутів. Встановлення вказаних презумпцій дозволяє визначити рівень правових претензій до особистості, заходи необхідної правової допомоги індивіду в зв'язку з недосягненням ним необхідного рівня правосвідомості.

Формування правосвідомості молоді не обмежується досягненням вікових меж, цей механізм набагато складніший. Він зумовлений низками факторів.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «фактор формування правосвідомості» особистості використовується у вітчизняній науці з середини 80-х років минулого століття. Зазвичай під цим терміном розуміється «умова, що впливає на формування правосвідомості особистості, тобто явище матеріального чи духовного життя, яке викликає певні кількісні та якісні зміни у її функціонуванні. У вузькому

значенні він означає фактор, який є важливим для реалізації явища, але не породжує його безпосередньо, як це властиве причині».

Питання факторів, що впливають на формування правової свідомості молоді досліджували у своїх роботах науковці: В.П. Войтенко, Г.О. Войтенко, Ю.Д. Парунова, О.А. Разумовська, В.М. Сапогов, Л.О. Теліс, Н.О. Шеховцова, Д.А. Ягофаров та інші вітчизняні та зарубіжні дослідники.

Мета статті — дослідити мезорівневі зовнішні фактори, що впливають на формування правової свідомості молоді. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати особливості впливу на правосвідомість молоді окремих інституціональних та стихійних зовнішніх факторів.

Основний матеріал. Основним фактором формування правосвідомості молоді на мезорівні є діяльність освітніх закладів та інших правопросвітницьких організацій. Звичайно, основним етапом формування правосвідомості особистості є навчання у школі. Адже саме школа виводить передачу знань, умінь та навичок за межі початкового безпосереднього контакту батьків і дітей, здійснює силами вчителя (або декількох вчителів) продуктивне навчання великої групи учнів, передаючи їм єдині для всіх, але індивідуально засвоювані кожним знання і цінності, норми поведінки, необхідні для самостійної й творчої життєдіяльності особистості в суспільстві. Неповнолітній, пов'язаний імперативними нормами із загальноосвітньою системою, зазнає впливу різних соціальних регуляторів та опиняється в режимі цілеспрямованого формування необхідних правових знань. Таким чином, важливий етап правової соціалізації особистості проходить під впливом професійно визначеної правової інформації в межах навчальної діяльності. Як вважає В.М. Сапогов, правова інформація, що міститься у змісті навчальних курсів правової освіти, здатна прямо впливати на правосвідомість дитини, визначати правові моделі її поведінки [1, 44]. Водночас сучасна система правової освіти здатна помітно впливати на формування правосвідомості молоді лише у випадку, якщо буде забезпечена етапність правовиховних процесів, безперервність у системі загальної освіти. Правовиховна діяльність системи загальної освіти має спиратися не лише на закономірності функціонування інститутів та явищ правового простору, що вироблені теорією держави та права, а й враховувати її результативні технології як базової системи формування методології правовиховної роботи.

При цьому слід наголосити на тому, що формування правосвідомості молоді у школі відбувається за двома напрямками. По-перше, це пряма правова освіта на спеціальних уроках, де учням розповідають про принципи державного устрою, про роль і функції права в житті суспільства, роз'яснюють права й обов'язки громадянина тощо. По-друге, сам вплив інституту освіти на індивіда, що пов'язаний з інститутами демократії, процесами правової соціалізації молоді в цілому. Ще з часів Великої французької революції (1789 р.), коли були проголошені свобода та рівність всіх громадян, визнання народу джерелом влади, відбулося усвідомлення потреби у правовій орієнтації населення будь-якої держави, навчання його цивілізованих норм взаємовідносин у питаннях, що стосуються всього суспільства і потребують обов'язкових для всіх рішень. У такому контексті, на думку Н.О. Шеховцової, школа виступає не лише як «лікнеп» із поширення серед молоді етики, що формує пієтет до держави та права, готовність виконувати обов'язки, а й постає як агент правової соціалізації молоді в правовій, соціальній державі,

який сприяє: формуванню менталітету, таких якостей, як політична та громадянська толерантність, готовність до діалогу, партнерства та компромісу з опонентами; засвоєнню цінностей і норм правової культури; виробленню вміння в рамках закону за допомогою демократичних інструментів виражати та відстоювати свої права й інтереси; обмеженню впливу політичного та всякого іншого екстремізму та радикалізму; укріпленню загальнонаціональної ідентичності та державності, почуття громадського обов'язку, відповідальності перед суспільством [2, 13].

Сьогодні більшість молодих людей не обмежує свій освітній рівень загальноосвітньою школою і продовжує його підвищення у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, університети тощо). Зазвичай процес цілеспрямованої правової соціалізації молоді продовжується саме в цих навчальних закладах. Отож, наступним інституційним фактором формування правосвідомості молоді можна назвати вищі навчальні заклади, незалежно від форми власності (навчання у приватних навчальних закладах відбувається відповідно до державних стандартів). Хоча ще раз підкреслимо, що цей етап формування правосвідомості проходять не всі молоді люди, адже навчання у виші не є, на відміну від загальноосвітньої школи, обов'язковим.

Організаційні та змістовні компоненти вищої школи на сучасному етапі спрямовані на вирішення важливого завдання соціалізації молоді, що включає в себе такі процеси, як оволодіння студентами професійними вміннями й навичками, формування та розвиток якостей, необхідних для набуття й застосування соціального досвіду, виявлення тих сторін особистості, які визначають її позитивну діяльність у суспільстві. На фоні загальної соціалізації відбувається правова соціалізація молоді не лише шляхом навчання основам правових знань у рамках курсу «Правознавство», а й за допомогою формування у свідомості молоді певних гуманістичних стандартів поведінки в суспільстві. Лише за такої умови соціалізація студентської молоді буде являти собою процес і результат засвоєння та наступного активного відтворення соціального досвіду. При цьому вища школа має впливати на правосвідомість молоді, враховуючи вікові особливості й індивідуальні якості особистості. Для вікового періоду навчання у вишах (15-25 років) характерний високий рівень сприйняття соціального та професійного досвіду. Під час навчання у виші відбувається інтенсивний процес дорослішання, громадського становлення студентів. Саме в цей час у них формується стійка система поглядів та думок, практичних установок, у тому числі й з правових питань. Крім того, студенти набувають досвіду визначення та вирішення власних життєвих проблем.

Водночас, зазначає О.А. Разумовська, засвоєння соціального досвіду молоддю є суб'єктивним: сприйняття однакових соціальних ситуацій може бути різним. Студент засвоює не лише матеріал лекції і не лише ті соціальні правила, які декларуються педагогом у процесі навчання та виховання. Студент також збагачує свій досвід чимось «випадковим» для педагога [3, 11-12]. Якщо враховувати, що розвиток особистості відбувається безперервно, то в кожного студента складається індивідуальна траєкторія формування правосвідомості, яка відрізняється від групової та суспільної. Індивідуальна правосвідомість студента відображає його власні почуття до правових явищ, які є наслідком різних психологічних і пізнавальних особливостей. Однак під час навчання у виші студент не може перебувати поза своєю групою, яка також впливає на становлення індивідуальної правосвідомості,

у якій відображаються принципи, поняття, ідеї суспільства та інших індивідів.

Серйозною проблемою для навчальних закладів I-II рівня акредитації стає брак кваліфікованих кадрів, які б могли професійно впливати на формування правосвідомості молоді. Так, Д.А. Ягофаров справедливо вважає, що «стає все більш очевидним, що далеко не всі дипломовані юристи – випускники юридичних вишів, а також далеко не всі працівники правоохоронних органів, до послуг яких вдавалися і до цього часу вдаються училища, технікуми та коледжі, можуть здійснити педагогічно, психологічно та юридично грамотну діяльність із формування правової вихованості» [4, 108-109].

На жаль, певні кризові явища спостерігаються в наш час у всій системі вищої освіти. Хоча, напевно, у будь-які часи важко було б знайти суспільство, яке повністю задоволено якістю своєї системи освіти. Однак сьогодні, відповідно до даних соціологічних досліджень, значна частина молодих спеціалістів – випускників вишів не спроможна до системного мислення, характеризується нездатністю до адекватного оцінювання незнайомої ситуації та прийняття грамотного професійного рішення, відсутністю ініціативи й активності в суспільному житті нового колективу, невмінням будувати відносини у трудовому колективі тощо. Все це знижує конкурентоспроможність випускників вишів, затягує процес їх адаптації та самореалізації [5, 400]. На думку сучасних дослідників, «головними причинами низької ефективності освіти є: відсутність мотивації у студентів до здобуття якісної освіти; відсутність мотивації у викладачів до наукової праці і впровадження її результатів у навчальний процес; обсяг держзамовлення, що перевищує багаторазово потреби держави в підготовці фахівців і не відповідає цим потребам; завдання, розв'язувані науковим сектором вузів, не відповідають науковим завданням, які стоять перед державою, що робить фінансування науки у вузах нецільовим» [6]. Далеко не з усім у цьому переліку можна погодитися, але головний висновок, який можна зробити: покращення процесу цілеспрямованого формування правосвідомості молоді у вищих навчальних закладах неможливе без вирішення загальних проблем вищої школи.

Водночас сучасні дослідження дають змогу визначити базові аспекти, з яких складається процес формування правової свідомості студентів вишів. Так, вища освіта через правове навчання та правове виховання може серйозно впливати на правову соціалізацію студентів; становлення конкурентоспроможного спеціаліста з розвинутою правосвідомістю забезпечує продуктивне здійснення професійної діяльності і дасть можливість продемонструвати професійні знання, уміння, навички; при створенні моделей поведінки в суспільному житті та професійній діяльності мають враховуватися цінності суспільства та вимоги закону через правосвідомість студентів; активна громадська позиція формується шляхом розвитку громадянських якостей та активізації громадських дій за допомогою правосвідомості [7, 15].

Основним стихійним, тобто неінституційним, на відміну від освітніх закладів, фактором мезорівня формування правосвідомості молоді можна назвати соціальну групу, до якої належить особа. Якщо освітні заклади цілеспрямовано впливають на правосвідомість молоді, то вплив соціальної групи можна охарактеризувати як «автоматичне» формування певних соціальних звичок у зв'язку з постійним перебуванням молоді людини безпосередньо в соціальному оточенні.

Вищезазначене й зумовило той факт, що останніми роками в різних галузях наукових знань активізувався інтерес до дослідження неформальних об'єднань молоді, при вивченні діяльності яких використовуються такі поняття, як «стихійні», «нетрадиційні», «неофіційні», «спонтанні» групи. Неформальною групою може називатися така організація, яка характеризується високим ступенем згуртованості, особистісним характером спілкування, однак нечітко вираженою метою групової діяльності і неформальним контролем, побудованим на традиції і залежним від ступеня усвідомлення групового членства. Неформальні групи можуть бути організовані як у рамках формальних, так і поза ними. У першому випадку неформальні групи є вторинними відносно загальної організації. Це угруповання в рамках тієї чи іншої організації. Вирішальною ознакою самодіяльних об'єднань молоді є створення нових типів соціальних зв'язків та апробація офіційно не регламентованих соціальних технологій. Саме в таких об'єднаннях здебільшого стихійно концентруються суспільні відносини [8].

Відтак, вищезазначене свідчить, що діяльність неформальних об'єднань певною мірою відображає специфіку молодіжної субкультури. Довідкові джерела визначають феномен «субкультура» як культуру окремої соціальної спільноти (групи, класу, регіону), що чимось відрізняється від традиційної культури суспільства. Сучасні дослідники вкладають різний зміст у поняття «субкультура», а саме: автономне культурне утворення в межах домінуючої культури; специфічний спосіб диференціації регіональних та національних культур; спосіб визначення та опису незначних культурних змін, що відбуваються в рамках домінуючої культури; особлива форма організації людей; сукупність норм, що протистоять домінуючій традиційній культурі та інтерпретуються нею як чужа, негативна, така, що порушує її цінність [9, 23].

Значну і, на жаль, як правило, негативну роль у формуванні правосвідомості молоді відіграє молодіжна субкультура. Основу ціннісних орієнтацій молодіжної субкультури становить ірраціоналізм, що призводить до визнання власне людського лише у природному, тобто відмежування біологічного від соціокультурного. Послідовне впровадження принципу ірраціоналізму визначає *гедонізм* (від грец. *hedone* — задоволення, насолода — етичне вчення, згідно з яким задоволення є головною чеснотою, вищим благом і метою життя) як провідну цінність молодіжної субкультури. Звідси і мораль вседозволеності, яка є її складовим елементом. Ре-абілітуючи почуттєвість і стверджуючи індивідуальність, більшість течій молодіжної субкультури вимагає свідомої відмови від системи традиційних цінностей, зокрема права. На зміну їм приходять так звані «контрцінності», серед яких найбільш поширеними, на думку Ю. Д. Парунової, є: антиінтелектуалізм; свобода самовираження, установка на ліквідацію репресивних регламентуючих моментів взаємовідносин; повна довіра до спонтанних проявів почуттів, фантазій, уявлень; культ несвідомого прояву природних пристрастей і містичного екстазу душі; мораль вседозволеності; відкритість інтимних стосунків; непристойність поведінки; наркокультура; особиста причетність до нового стилю життя [10, 105]. Отже, особистість, яка «проектуються» молодіжною субкультурою, вороже протистоїть будь-яким моральним заборонам та моральним авторитетам, негативно ставиться до правових явищ.

Одним із найбільш ефективних способів подолання негативного впливу мо-

лодіжної субкультури на правосвідомість молоді, на нашу думку, є посилення ролі «позитивних» молодіжних громадських організацій (політичних, волонтерських, профспілок тощо), що мають реальні повноваження у відстоюванні інтересів молоді. Такі організації, на думку дослідників, дають змогу вирішити, як мінімум, три важливих завдання: 1) вони сприяють трансляції моральних цінностей у структуру молоді; 2) згуртовують роз'єднане молодіжне середовище; 3) зводять до мінімуму можливість розвитку асоціальних об'єднань та участі в них молоді [11, 65].

Основною проблемою існуючих «позитивних» молодіжних організацій є їх певною мірою «тіньовий» характер. Більшість з них функціонує у досить обмеженому інформаційному просторі. Найчастіше більша частина молодих людей не знає про молодіжні організації, що функціонують на їх території, або якщо знають, то на поверхово. До того ж аналіз діяльності молодіжних організацій показує: участь молоді в організаціях з «позитивною» програмою діяльності має переважно мобілізаційний характер, тобто ініціюється «згори» керівництвом навчальних закладів, державними структурами, «дорослими» суспільними організаціями, або ж заснована на суто кар'єрних міркуваннях — розглядається виключно як соціальний ліфт. Значна кількість молодіжних організацій не означає значну активність їх діяльності, адже більшість з них має формальний характер. «Рекрутування» ж учасників у неформальні (субкультурні) організації та спільноти відбувається більш автономно. І хоча коло учасників цих груп набагато вужче, ніж організацій «позитивної» спрямованості, їх діяльність набуває більшого резонансу завдяки увазі ЗМІ до проблемних питань суспільства.

Для висвітлення «позитивної» діяльності молодіжних організацій дослідники, розуміючи її важливість у процесі формування правосвідомості молоді, пропонують різні підходи: від прямого втручання держави, шляхом створення державних органів, які б відповідали за цей напрям, до зацікавлення молоді найбільш доступним для неї способом. Так, російські дослідники пропонують створити в мережі Інтернет інформаційний ресурс на кшталт соціальної мережі. На такому ресурсі мають бути відображені основні цілі, завдання молодіжної організації, сфера її діяльності, історія формування та функціонування, цікаві факти з життя учасників. Кожен бажачий, незалежно від того, де він знаходиться, може подивитися інформацію, залишити свої зауваження, пропозиції щодо функціонування організації, вказати на недоліки та підкреслити переваги. Якщо ж організація сподобалася користувачеві, він зможе віртуально вступити в її ряди, звичайно, з обов'язковою подальшою фізичною, а не віртуальною участю в житті та діяльності організації [12, 33-36].

Висновки. *Зовнішні фактори*, що впливають на формування правосвідомості молоді, можна поділити на три рівня: макро-, мезо- та мікрорівень. Крім того всі ці фактори можна умовно поділити на *інституційні*, що об'єднують певні соціальні інститути (сім'я, освітні заклади, держава тощо), та *стихійні* (думка більшості, зразки поведінки неформального лідера тощо). Особливий інтерес в рамках нашого дослідження, викликають інституційні фактори, тому що саме вони свідомо, цілеспрямовано впливають на формування правосвідомості молоді.

Основними факторами формування правосвідомості молоді на *мезорівні* є: освітні заклади та соціальна група, до якої належить молода особа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Салогов В. М. Теоретико-правовые аспекты деятельности воспитательных учреждений по формированию правового сознания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей : моногр. / Салогов В. М. — Псков, 2008. — 252 с.
2. Шеховцова Н. А. Школа как агент политико-правовой социализации молодежи в современной России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 "Социальная структура, социальные институты и процессы" / Н. А. Шеховцова. — Волгоград, 2002. — 20 с.
3. Разумовская Е. Социализация студенческой молодежи / Е. Разумовская // Учитель. — 2005. — № 2. — С. 11—13.
4. Ягофаров Д. А. Правовое воспитание и педагогическая юриспруденция / Д. А. Ягофаров // Проблемы воспитания студентов в современном вузе : тезисы докладов Всероссийской научно-практической конференции (г. Екатеринбург, 15—16 апр. 1998 г.). — Екатеринбург, 1998. — Ч. 1. — С. 108—109.
5. Филипенко А. С. Личностные особенности выпускников вуза, препятствующие их трудоустройству / А. С. Филипенко // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. — СПб., 2009. — № 102. — С. 399—403.
6. Войтенко Г. О. Проблеми і шляхи реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Г. О. Войтенко, В. П. Войтенко, Л. О. Теліс // Філософські дослідження : зб. наук. пр. — 2011. — № 14. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2011_14/27_Vo.pdf.
7. Занданова О. В. Формирование правосознания студентов неюридических специальностей в образовательном процессе вуза : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / О. В. Занданова. — Улан-Удэ : Изд-во Бурятского гос. ун-та, 2010. — 26 с.
8. Соціальна педагогіка : підруч. / [за ред. А. Й. Капсько]. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
9. Воронов В. Что нужно знать о молодежной субкультуре? / В. Воронов, Е. Черничкина // Воспитание школьников. — 2001. — № 3. — С. 20—25.
10. Парунова Ю. Д. Агенты социализации личности в современном обществе / Ю. Д. Парунова // Вісник СевДТУ : зб. наук. пр. — Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. — Вип. 86 : Філософія. — С. 103—107.
11. Быкова С. Н. Молодежь России на пороге рынка: между бедностью и нищетой / С. Н. Быкова, В. И. Чупров // Социс. — 1991 — № 9. — С. 62—68.
12. Понятовская А. Г. Социальные факторы как основа формирования нравственных ценностей молодежи / А. Г. Понятовская // Стратегии социализации молодежи в глобальном мире : сб. науч. трудов / [под ред. проф. В. Н. Белова]. — Саратов, 2011. — С. 33—36.

